

rus, nec desiisset prosequi feram vulneratam, tunc de æquitate esset dividenda inter vulnerantem et capientem. Vide, *ibid.*, n. 12.

(66. Item si quis animal vagum insequatur, et illud in retia alterius incidat, tunc uterque habet jus illud capiendi; unde de æquitate esset inter ipsos dividendum. Vide, *ib.*, n. 13.

(67. Si piscis reperiatur ita inextricabiliter implexus in retibus alicujus piscatoris, ut nullatenus possit evadere, si alter ex ejus retibus ipsum eripiat, tenetur ad restitutionem; secus si piscis adhuc poterat se eripere illis retibus. Vide, *ib.*, n. 14.

(68. Quando apes ex proprio alveario ita evolant, ut illarum reversio vel apprehensio desperetur, tunc licite possunt a quolibet apprehendi sine obligatione restitutionis, etiamsi forent in fundo prioris domini. Vide, *ibidem*, n. 15.

(69. Si autem apes alterius alveare occupant, fiunt ipsius, maxime si ipsum apertum retineat etiam ad hunc finem; unde si quis inde eas eriperet, teneretur ipsi restituere. Vide, *ib.*, n. 16.

(70. Qui pecuniam, vel quamlibet rem alienam ab ipso furatam, vel ab alio fure mala fide accepit, quamvis cum propria commiscuit, ut discerni amplius nequeat, tenetur resarcire totum damnum domino pecuniæ. Vide, *ib.*, n. 82.

(71. Qui pecuniam furtivam accepit bona fide in solutionem alicujus debiti, et sic bona fide cum sua pecunia commiscuit, postea comparente domino pecuniæ, ad nihil tenetur. Vide, *ib.*, n. 83.

(72. Qui autem pecuniam furtivam accepit bona fide gratis vel lucratiōe, et ita commiscuit cum sua, licet non teneatur eam restituere in individuo, tenetur tamen restituere domino in æquivalente. Vide, *ibid.*, n. 84.

(73. Emens bona fide rem furtivam seu alienam, tenetur eam restituere domino statim, ac rescit esse suam. V. verb. *CONTRACTUS EMPTIONIS*, art. 2, n. 1.

(74. Nec talis emens bona fide rem furtivam, restituendo eam domino, potest ab ipso repetere expensum pro ea. Vide d. verb. *CONTRACTUS EMPTIONIS*, art. 2, n. 2.

(75. Imo non tantum rem ipsam furtivam, sed et omnes ejusdem rei fructus adhuc exstantes, et quos collegit et consumpsit a tempore cognitæ rei furtivæ, et eos, ex quibus jam antea bona fide perceptis factus est ditior, tenetur emptor in utroque foro restituere domino. Vide, *ibid.*, n. 3.

(76. Emens bona fide rem furtivam probabilis non potest eam reddere furi, si prævideat non esse reddendam domino, etiamsi aliter pretium suum recuperare non possit, sed debet eam restituere domino. Vide, *ib.*, n. 6.

(77. Revera tamen est etiam probabile, quod talis emptor possit rem furtivam reddere furi ad pretium recuperandum, seque indemnem servandum. Vide, *ibid.*, n. 7. * Consulatur quæ ad cit. loc. adnotavimus.

Hic autem illud unum addimus, ab eo, qui rem furtivam domino restituerit, monendum furem, ne perseveret in peccato, putans se teneri restituere, vel ne iterum restituat cum suo damno. Ita Antoine, *De justitia et jure*, cap. 5, quæst. 1. *

(78. Emens rem pecunia furtiva, licet acquirat ejus rei dominium, obligatur tamen ad resarciendum omne damnum ac lucrum cessans illi, a quo pecuniam abstulit, tum etiam venditori, casu quo pecunia ab ipso evincatur. Vide, *ibid.*, n. 8.

(79. Venditor autem non acquirit dominium talis pecuniæ furtivæ, sed eam debet comparenti domino restituere, si adhuc in specie exstet; non tenetur vero restituere, si eam jam consumpsit, vel cum propriis nummis ita commiscuit, ut amplius discerni nequeat. Vide, *ib.*, n. 9.

(80. Alia ad rem. Vide d. verb. *CONTRACTUS EMPTIONIS*, art. 2, 3 et 4, et verbo *POSSESSOR BONÆ ET MALÆ FIDEI*.

(81. Quibus facienda sit restitutio pro rebus in bello captis et damnis causatis? Vide verb. *BELLUM*, art. 2 et 3.

(82. Bona vacantia, id est quæ relicta sunt a defuncto, qui nec hæredes habuit, nec quidem intra decimum gradum, nec de bonis illis disposuit, quamvis jure naturæ sint primo occupantis, ex quo sint bona derelicta; tamen per l. *Scire* 1, l. *Vacantia* 4, et l. *Si vacantia* 5, c. *De bonis vacantibus et de incorporatione*, devolvuntur ad fiscum, et quidem ad sæcularem, si defunctus fuit laicus, et ad ecclesiasticum, si defunctus fuit clericus; Layman, tr. 5, cap. 6, n. 6; La Croix, lib. III, part. II, n. 104, ubi notat quod Amicus, *De justitia*, disp. 16, n. 6, non putat possessorem ante judicis sententiam teneri hæc bona fisco tradere, nam in eadem lege dicitur intra certum tempus posse præscribere contra fiscum, adeoque supponitur posse retinere bona fide, cum mala fide nunquam præscribatur; ut expresse cavetur in capite *Possessor* 2, De regulis juris in 6, ibi: « Possessor malæ fidei ullo tempore non præscribit. »

(83. Restitutio ordinarie facienda est statim ac quis cognoscit se esse rei alienæ debitorem seu injustum detentorem. *Communissima*. (84. Ly autem *Statim* quoad actum internum seu propositum restituendi sumendum est *Mathematicæ*, id est in eodem puncto, quo quis adverlit, se esse rei alienæ debitorem seu injustum detentorem, debet concipere propositum, et habere verum animum restituendi. *Communis*. Et ratio est quia præceptum restitutionis ex natura sua simul (et quidem in sententia Scoti, in dist. 15, qu. 2, ac aliorum communiori) principaliter est negativum, scilicet non retinendi rem alienam, ratione cujus reducitur ad septimum præceptum Decalogi: *Non furaberis* (Rom. XIII, 9); præceptum autem negativum ita obligat semper, et pro semper, ut quocumque momento velle oppositum, peccatum sit, adeoque quocumque momento, et consequenter *statim mathematicæ* tenetur quis nolle retinere alienum, seu quod idem

est, velle restituere vel habere animum restituendi. (85. Ly *Statim* vero quoad actum externum executionis, seu quoad realiter externam exsequendam seu faciendam restitutionem, sumendum est solum *moraliter*, id est quamprimum moraliter et commode quis restituere poterit absque aliquo notabili æquali, vel graviori incommodo proprio quam sit creditori proveniens ex dilata restitutione sui debiti. *Communis*. Et ratio est quia, licet præceptum restitutionis, quatenus negativum est, obliget semper et pro semper non detinere rem alienam, et consequenter quoad actum internum seu propositum, vel voluntatem internam restituendi obliget statim *mathematicæ*, quatenus tamen simul affirmativum est præcipiens actum externum realiter et effective, seu executive restituendi, obligat quidem semper, sed non pro semper, id est non obligat pro quocumque tempore indivisibili, sed solum pro tempore divisibili, quo, attenta opportunitate loci, temporis et personæ, restitutio moraliter commode fieri potest; nemo enim sanæ mentis potest dicere, quod si quis de nocte in lecto decumbens, seu de die in mensa accumbens recordetur, se teneri ad alicujus rei restitutionem, debeat statim *mathematicæ*, id est in illo puncto recordationis, a lecto seu mensa surgere, et ad rem illam domino restituendam pergere, quin possit ad opportunum tempus et locum restitutionem illam differre.

(86. Restitutio debitorum ex delicto formali injustæ acceptionis vel damnificationis, facienda est statim moraliter quamprimum absque notabili incommodo fieri potest. *Communis*. Et ratio est quia debitor ex delicto, si non restituat statim moraliter cum primum commode potest, est iniquus detentor toto tempore dilatæ restitutionis commode factibilis, ergo ne sit iniquus detentor, tenetur restituere statim moraliter quam primum absque notabili incommodo restituere potest.

(87. Hinc si debitor ex delicto, habita opportunitate restituendi, seclusa cuncta legitima excusatione, non statim *moraliter* restituat, sed differat; et peccat mortaliter, quia est in continua moraliter injusta acceptione seu damnificatione, et insuper tenetur in conscientia restituere domino seu creditori omne interesse lucri cessantis, et damni emergentis ipsi ex illa culpabili sua mora restituendi debita ex delicto. *Communis*. Et ratio est quia dominus seu creditor non solum privatus est injuste ipsa re sua principali, sed etiam passus est injuste illud interesse lucri cessantis et damni emergentis ex culpa debitoris ex delicto; ergo debitor ex delicto, si non restituat statim moraliter quam primum absque notabili incommodo restituere potest, ultra peccatum mortale incurrit etiam onus restituendi creditori omne interesse lucri cessantis et damni emergentis, cum nisi ei restituatur utrumque, non fiat æqualitas justitiæ cum ipso.

(88. Restitutio debitorum ex re accepta

tantum a possessore bonæ fidei, facienda est statim *moraliter*, quam primum absque notabili incommodo fieri potest, postquam ipse possessor cognovit rem esse alienam; tunc enim tenetur dictus possessor statim *moraliter*, cum primum commode potest restituere ipsammet rem, si adhuc exstet; vel si non amplius exstet, id in quo ex ipsa factus est ditior, voluntarie detineat, cum commode restituere possit, jam de possessore bonæ evadit possessor malæ fidei, culpabiliter damnum inferens creditori seu domino; ergo ne evadat culpabilis possessor malæ fidei, debet statim *moraliter* cum primum commode potest, restituere.

(89. Hinc si talis debitor ex re accepta, seclusa omni legitima excusatione, ad longum tempus voluntarie differat dictam restitutionem cum gravi præjudicio domini seu creditoris rationabiliter invitit de tali dilatione, seu mora restituendi, et graviter peccat, et tenetur restituere ipsi omne interesse lucri cessantis et damni emergentis. *Communis*. Et ratio est quia sic ille detinens, rem ipsam, seu id, in quo ex ipsa factus est ditior, jam extunc fit possessor malæ fidei, et injustus detentor; ergo ratione injustæ detentionis, et moræ graviter culpabilis graviter peccat, et tenetur restituere, nedum ipsam rem adhuc exstantem, seu id in quo ex ipsa factus est ditior, sed etiam omne interesse lucri cessantis et damni emergentis. Ad talem enim restitutionem tenetur injustus detentor et possessor malæ fidei, ut tradunt communiter doctores, et patet ex dictis sub verb. *POSSESSOR BONÆ ET MALÆ FIDEI*.

(90. Quanta autem requiratur dilatio in tali debitore, ad hoc ut peccet mortaliter, et teneatur sub gravi onere ad omnem dictam restitutionem, pendet a prudentis viri judicio, attentis et bene perpensis variis circumstantiis, videlicet attentata temporis longitudine, restituendi opportunitate, ipsius domini seu creditoris renitentia, et detrimento, et hujusmodi, quæ si prudenter reputentur gravia, gravem inducunt culpam et obligationem restituendi, et si levia, levem inducunt culpam et levem restituendi obligationem. Sic doctores communiter.

(91. Mora illa seu dilatio restituendi in tali debitore ex re accepta tantum, ad hoc, ut inducat culpam et obligationem restituendi domino etiam interesse lucri cessantis et damni emergentis, non est computanda a tempore, quo fuit accepta, sed solum a tempore, quo quis cognovit rem esse alienam, et adhuc ulterius eam invito domino injuste retinuit; ab isto enim solo tempore incepit esse culpabilis et injustus possessor malæ fidei, et non antea, cum supponatur fuisse ad ipso talem rem bona fide et sine ulla culpa acceptam. Possessor autem bonæ fidei pro tempore durantis suæ bonæ fidei ad nihil tenetur, sed ex re accepta et detenta tenetur tantum ab illo tempore, quo cognovit esse alienam, restituere ipsammet

rem, si adhuc exstet, seu id, in quo ex ipsa factus est ditior; si non amplius exstet, et si, durante sua bona fide, eam totaliter consumpsit, nec ex ipsa factus sit ullo modo ditior, ad nihil omnino restituendum tenetur, ut docet communis doctorum.

(92. Item si possessor bonæ fidei etiam a tempore, quo cognovit rem esse alienam aliquanto tempore ob inopiam v. gr. vel impotentiam, non fuit in ulla culpa seu culpabili mora restituendi, et alio tempore fuit in culpa seu culpabili mora restituendi, in tali casu tenebitur solum ad restituendum interesse correspondens illi tempori, quo fuit in culpa; non tamen ad restituendum interesse correspondens illi tempori, quo non fuit in ulla culpa. *Communis*.

(93. Restitutio debitorum ex contractu, facienda est statim *moraliter*, postquam impletum est tempus inter contrahentes præfixum seu conventum. *Communis*; et ratio est quia, ut expresse dicitur in cap. *Contractus* 85, De regul. juris in 6: « Contractus ex conventionem legem accipere dignoscuntur, » adeoque, si inter contrahentes sit tempus præfixum seu conventum, omnino servandum est, quantum sine notabili incommodo fieri potest, idque etiamsi creditor non admoneat debitorem, cum dies præfixa interpellat pro homine, ut expresse habetur in cap. *Potuit* 4, De locato et conducto, ibi: « Non obstante quod ei, ut canonem solveret, non exstet nuntiatum, cum in hoc casu dies statuta pro domino interpellat; » et concordat l. *Magnum* 12, cod. *De contrahenda emptione*.

(94. Hinc debitor ex contractu, si tempore præfixo elapso, sine ulla legitima causa excusante sit in mora mortaliter culpabili restituendi seu solvendi, et peccat mortaliter et tenetur restituere etiam omne interesse lucri cessantis et damni emergentis ipsi creditori ex tali culpabili mora solvendi. *Communis*. Et ratio est quia tunc debitor illa sua culpabili mora injustum damnum causat creditori; est enim causa, quod patiat illud grave interesse lucri cessantis et damni emergentis, quia, qui causam damni dat, damnum dedisse videtur, cap. *Si culpa* 9, De injuriis et damno dato, l. *Qui occidit* 30, § 3, ff. *ad legem Aquiliam*, adeoque si sine legitima causa excusante, ex sua mora mortaliter culpabili restituendi seu solvendi, grave damnum lucri cessantis et damni emergentis inferat creditori, et graviter peccat, et graviter tenetur ad totius dicti damni restitutionem.

(95. Quilibet debitor, sive ex delicto, sive ex re accepta, sive ex contractu potens commode solvere simul totum debitum, non satisfacit suæ obligationi restituendo successive per partes. *Communis* per textum in l. *Tutor* 41, § *Lucius*, ff. *De usuris*, l. *Plane* 3, ff. *Familie erciscundæ*. Et ratio est quia debitor in tali casu detinet alienum rationabiliter invito domino, adeoque si commode possit totum simul restituere debitum, et sine saltem rationabiliter præsumpto consensu creditoris restituat solum

successive per partes, peccat contra justitiam graviter vel leviter, prout gravis, vel levis est materia et mora solvendi.

(96. Debitor habens animum continuatum non restituendi, cum commode potest, manet in continuo peccato mortali, si materia restituenda sit gravis. *Communis*, per text. in c. *Si res aliena* 1, caus. 14, quæst. 6, ubi ex verbis S. Augustini sic præcise habetur: « Si res aliena, propter quam peccatum est, reddi possit, et non redditur, penitentia non admittitur, sed simulatur. Si autem veraciter agitur, non remittitur peccatum, nisi restituatur ablatum, si ut dixi restitui potest. » Et concordat cap. *Cum tu* 5, De usuris, ibi: « Cum juxta verbum beati Augustini non remittatur peccatum, nisi restituatur ablatum, » et cap. *Peccatum* 4, De regul. juris in 6, ibi: « Peccatum non dimittitur, nisi restituatur ablatum. »

(97. Imo in hoc voluntario animo non restituendi continuato per longum tempus, seu in hac voluntaria injusta detentione rei alienæ tot committuntur peccata numero distincta, quoties animus, seu voluntas, vel propositum non restituendi formaliter vel virtualiter interrumpitur, aut reassumitur. *Communis*. Vide dicta sub verb. *PECCATUM*, a num. 29 ad 34, ubi de distinctione numerica peccatorum.

(98. Debitor, qui non vult quam primum commode poterit, restitutionem facere, seu vult solum illam facere per partes, cum possit commode restituere totum simul, seclusa justa causa excusante, non potest a confessario absolvi. *Communis*; et ratio est quia ipse non habet firmum et absolutum propositum evitandi grave peccatum, quale est, ut supra diximus, non restituere statim *moraliter* cum primum commode potest, aut restituere solum per partes, cum commode potest totum simul, adeoque seclusa justa causa excusante, talis debitor non potest absolvi.

(99. Ad absolutionem tamen conferendam non prærequiritur restitutio realis, seu externa et executiva, sed sufficit restitutio mentalis seu interna, id est firmum propositum restituendi cum primum commode poterit. Aliqua enim justa interveniente causa differendi restitutionem, potest debitor interim absolvi cum solo dicto firmo proposito illam faciendi in proximum. *Communis*.

(100. Debitor autem, qui bis, vel ter, aut pluries in aliis confessionibus jussus restituere, non restituit, cum facile et commode potuisset, regulariter non est absolvendus, nisi prius re ipsa restitutionem fecerit. *Communis*; et ratio est quia talis debitor est in voluntario proximo periculo iterum culpabiliter omittendi debitam restitutionem, sicque noviter peccandi, adeoque sicut concubinarius, qui sæpius jussus concubinam ejicere, semper promisit et nunquam ejecit, nequit, nisi vere prius ejiciat, absolvi; ita debitor, qui sæpius jussus restituere, semper promisit, et nunquam restituit, nequit absolvi, nisi prius vere et reali-

ter restituat, si commode possit. (101. Si autem ex nova superveniente causa seu circumstantia non posset pro tunc restituere sine maximo suo incommodo, posset, accedente vero et firmo proposito restituendi cum primum commode poterit, iterum absolvi, quamvis prius commode potuisset et non restituisset; in tali enim casu haberet justam causam differendi dictam restitutionem, quamvis prius graviter peccaverit non restituendo, quando commode potuit. *Communis*.

(102. Debitor, qui commode potest restitutionem facere in vita, et non vult restituere, nisi in articulo mortis, vel post mortem per suos hæredes, nec debet, nec potest a confessario absolvi. *Communis*. Et ratio est quia talis debitor est simpliciter indispositus ad absolutionem, cum semper sit in actuali continuo peccato, et impenitens, ut patet ex dictis supra num. 96, per jura ibi allata; semper enim est in actuali continua injusta detentione rei alienæ, cum ex dictis gravem habeat obligationem restituendi statim moraliter, cum primum commode poterit: tum quia moribundus, qui potest, salva fama, commode ipse per se restituere, et onus restitutionis vult suis relinquere hæredibus, ultra quam quod peccat graviter non restituendo statim moraliter, sicut graviter obligatur, exponit cum gravi injuria et damno creditorum dictam restitutionem periculo omissionis, cum ordinariæ hæredes sint ipso testatore negligentiores; adeoque cum gravis sit culpa non restituere statim moraliter cum primum commode potest, et etiam grave peccatum sit propriam gravem obligationem in alios transferre sine justa causa, maxime accedente gravi damno aliorum, uti in hoc casu, talis moribundus nequit tanquam indispositus absolvi, nisi ipse per se restituat, si commode, salva sua fama, id possit ante suam mortem. Si autem talis moribundus esset debitor, qui non posset ante suam mortem de per se restituere sine infamia, posset per testamentum aut codicillum tantum, quantum debet, suo creditori legare, aut per confessarium vel aliam probæ fidei personam modo secreto ad suam famam tuendam, debitam facere restitutionem. *Communis*.

ARTICULUS IV.

UBI, QUOMODO, ET QUO ORDINE FACIENDA SIT RESTITUTIO?

SUMMARIUM.

1. Restitutio ex delicto facienda est in loco domini seu creditoris, ubi scilicet is rem suam haberet, si injuste ablata, vel detenta non fuisset, ad n. 8. — 9. Restitutio ex re accepta facienda est in loco, ubi cognoscitur esse aliena. — 10. Et si transferenda sit res ad dominum rei absentem, debet transferri expensis domini. — 11. Possessor bonæ fidei, postquam intellexit rem esse alienam, debet ejusdem inquirere dominum, et eo adinvento, seu cognito, ab ipso per epistolam exquirere, quid de re sua fieri velit, et circa eam facere, prout sibi responsum fuerit; alias si id negligat, tenebitur deliniceps restituere propriis expensis, ad n. 12. —

13. Debitor ex contractu restitui, aut solvi debent in loco, de quo expresse, vel tacite conventum est inter contrahentes: alia ad rem ad n. 18. — 19. Restitutio ex delicto occulto facienda est occulte, et per tertiam fidem et secretam personam, et signanter per confessarium, ad evitandam propriam infamiam: cum aliis notandis ad n. 28. — 29. In ordine restitutionis ceteris paribus debita certa præferenda sunt incertis. Alia de ordine restitutionis ad n. 73.

(1. Restitutio ex delicto seu ratione injustæ acceptionis, detentionis vel damnificationis facienda est in loco, in quo dominus, seu creditor rem suam haberet, si ei injuste ablata, detenta vel destructa non fuisset. *Communis*; et ratio est quia obligatus ex delicto rem domino seu creditori restituere, tenetur illa restituere, ut dominum seu creditorem servet omnino indemnem; cum justum non sit, ut quis innocens ex alterius culpa sentiat damnum et pœnam, c. *Cognoscens* 2, De constitutionibus, ibi: « Rem, quæ culpa caret, in damnum vocari non convenit, » cap. *Non debet* 22, De regul. juris in 6, ibi: « Non debet aliquis alterius odio prægravari; » atqui dominus seu creditor non servatur omnino indemnis, nisi debitor ex delicto faciat ei restitutionem in loco, in quo rem suam haberet, si injuste ablata, detenta vel destructa non fuisset, quandoquidem teneretur pati damnum translationis cum expensis et incommodis ad ipsam necessariis, ergo, etc.

(2. Hinc, ut dominus seu creditor servetur omnino indemnis, restitutio in tali loco facienda est expensis ipsius debitoris, sive ad alium locum migraverit ipse debitor sive creditor, si rem suam secum asportasset. *Communis*; et ratio est, quia qui obligatur ad finem, obligatur etiam ad media, sicuti, concessæ fine, etiam media, quibus ad eum pervenitur, concessa intelliguntur, cap. *Prætere* 5, et c. *Suspicionis* 39, De officio delegati; et l. *Cui jurisdictio* 2, ff. *De jurisdictione*; unde cum debitor ex delicto teneatur res restituere in loco, in quo creditor fuisset eam habiturus seu translaturus, tenetur etiam ad talem locum rem mittere propriis expensis, cum tales expensæ sint medium per se necessarium in talem finem.

(3. An autem, si dominus fuisset rem illam alio transportaturus, possit iniquus debitor detrahere expensas, quas dominus debuisset facere in tali rei suæ transportatione; et sic detrahendo tantum v. gr. retinere de bonis domini, quantum ad ea transferenda necesse fuisset? Variant doctores. Affirmant Sporer, *loc. cit.*, tr. 4, c. 3, sect. 4, n. 156; Henno, *loc. cit.*, tract. 1, qu. 3, conclus. 2; Bonacina cum aliis, quos tacito nomine citat disp. 1, *De restitut.*, q. 5, n. 8, quibus favere videntur Vasquez, c. 10, *De restitut.*, dub. 1, n. 19; Dicast., *De restit.*, d. 11, n. 104, et alii, quia, dicunt ipsi, debitor iniquus solummodo tenetur servare dominum indemnem; adeoque in restituendo potest detrahere ex bonis domini expensas, quas ipse dominus facere debuisset.